

<https://doi.org/10.15407/socium2019.04.084>
УДК 338.43.02(477):339.1-048.22

Яровий В.Д., канд. екон. наук, старший науковий співробітник відділу економіки і політики аграрних перетворень ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна, email: v.yarovyy@gmail.com,

Фраєр О.В., канд. екон. наук, молодший науковий співробітник відділу економіки і політики аграрних перетворень ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна, email: oleksiyuf@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5468-6026>

СВІТОВИЙ ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ СОЛІДАРНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ¹

Досліджено особливості становлення солідарного сільського господарства (ССГ), його моделі та форми у різних країнах. Узагальнено зарубіжний досвід функціонування солідарного сільського господарства в контексті перспектив його становлення в Україні, а також передумови розвитку ССГ, мотиви виробників і споживачів продовольства до залучення у ССГ, чинники, що зумовлюють його соціальну та економічну ефективність. Розглянуто приклади функціонування традиційної та кооперативної моделі ССГ у США, форми участі місцевих громад у ССГ у Великій Британії, досвід соціального ССГ в Іспанії. Досліджено проблеми, що виникають у процесі становлення практик ССГ, та шляхи їх вирішення. Доведено, що завдання і функції ССГ значною мірою узгоджуються з національними та місцевими економічними інтересами в Україні, ССГ як складова агропродовольчої сфери може органічно доповнити механізми та інструменти сталого розвитку, що вже використовуються на національному та місцевому рівнях. Показано, що суспільний попит на формування ССГ в Україні поки ще не сформувався і попит на відповідні послуги ССГ є значно нижчим, ніж у багатьох країнах з розвинутою агропродовольчою сферою. З огляду на це, запропоновано включення цілей стимулювання становлення ССГ у пріоритети державної аграрної політики та політики сільського розвитку. Визначено пріоритетні напрями розвитку ССГ в Україні, що потребують підтримки на національному та місцевому рівнях: ССГ на базі кооперації фермерських господарств сімейного типу та соціальні ССГ з участю місцевих громад. Розглянуто роль участі малих виробників у ССГ для спрощення доступу до ринків збуту продукції, як чинника становлення сімейних фермерських господарств на базі неформальних особистих селянських господарств. Показано, що реформа децентралізації та передача державних сільськогосподарських земель у комунальну власність громад створює передумови та економічну базу для розвитку соціальних форм ССГ як механізму реалізації цілей місцевого розвитку. Запропоновано внесення у стратегічні плани розвитку місцевих громад заходів, спрямованих на формування та підтримку ССГ.

Ключові слова: солідарне сільське господарство (ССГ), малі фермерські господарства, прямі канали збуту, відносини виробник – споживач, місцеві продовольчі мережі, органічне сільське господарство, системи постачання продовольства.

¹ Публікацію підготовлено в рамках виконання наукового проекту: “Соціальна взаємодія та комунікація у продовольчому забезпеченні для формування нової якості життя” за цільовою програмою наукових досліджень НАН України “Становлення нової якості життя” та розпорядження Президії НАН України від 23.05.2019 р. № 317 (№ держ. реєстрації 0119U001717).

Yarovy V.D., PhD. (Economics), senior research associate, department of economy and policy of agrarian transformations, SO "Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine", 26, Panas Myrnoho, Kyiv, 01011, Ukraine, email: v.yarovyy@gmail.com,

Fraier O.V., PhD. (Economics), junior research associate, department of economy and policy of agrarian transformations, SO "Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine", 26, Panas Myrnoho, Kyiv, 01011, Ukraine, email: oleksiyyf@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5468-6026>

THE INTERNATIONAL PRACTICE AND PROSPECTS FOR THE IMPLEMENTATION OF COMMUNITY SUPPORTED AGRICULTURE IN UKRAINE

The paper investigates the formation aspects of Community Supported Agriculture (CSA), its models and forms in different countries. The foreign experience of CSA in the context of its implementation perspectives in Ukraine is generalized. Preconditions for the development of CSA, producers and consumers' incentives to join CSA, and conditions for its social and economic efficiency are summarized. The CSA forms, such as traditional and cooperative ones in the USA, local community partnerships in Great Britain, and social CSA in Spain are envisaged. The emerging problems of CSA formation and ways out are investigated. The paper proves that the tasks and functions of CSA are consistent with national and local economic interests in Ukraine and, being an integral part of the agrifood system, the CSA is able to complement mechanisms and instruments of sustainable development that are currently used nationally and locally. It is shown that social demand for CSA in Ukraine is not generated today and demand for relevant CSA services is much smaller than in countries with a well-developed agrifood system. Thus, the inclusion of stimulation objectives for the development of CSA to the priorities of national agricultural and rural development policy is suggested. Priority CSA development paths that need support at the state and local levels in Ukraine are defined. The family farm cooperation model and social CSA in partnership with local communities are among them. The role of small CSA producers in greater access to markets as a component for the development of family farms working on the basis of informal private households is observed. It is shown that the decentralization reform and transforming of state agricultural land into the communal property of communities form preconditions and economic framework for the development of social CSA as a mechanism for implementing local development goals. The introduction to the strategic plans for the development of local community measures to create and support CSA is proposed.

Keywords: community supported agriculture (CSA), small farms, direct marketing channels, producer/consumer relationships, local food networks, organic farming, food supply chains.

Солідарне сільське господарство (ССГ) – феномен, що під різними назвами відомий вже кілька десятиліть у різних країнах, проте особливо активно розвивається в останнє десятиліття. Це свідчить про світові тенденції переходу до якісно нових взаємовідносин між виробниками та споживачами продовольства. В Україні сформувалися певні передумови для розвитку ССГ, зокрема наявна велика кількість проблем, вирішенню яких може сприяти така модель сільського господарства.

Метою статті є узагальнення зарубіжного досвіду функціонування солідарного сільського господарства в контексті перспектив його становлення в Україні.

Солідарне сільське господарство (ССГ) – це партнерство між фермерами (виробниками сільськогосподарської продукції) та споживачами, за якого має місце розподіл відповідальності, ризиків і вигід між усіма залученими сторонами. ССГ є одним з ін-

струментів сталого розвитку агропродовольчої сфери, що сприяє прозорості у відносинах між виробниками та споживачами.

ССГ виникло як реакція суспільства, що усвідомило негативні наслідки глобальних економічних процесів у сільському господарстві на соціальне забезпечення та навколишнє середовище, що спонукало до пошуку альтернатив на низовому рівні. ССГ стало стратегією поживлення місцевої економіки, сільського господарства, збереження сільськогосподарських угідь, підвищення продовольчої безпеки громади та аграрно-екологічного просвітництва споживачів [1].

Існують різні моделі реалізації ССГ. Споживачі надають підтримку виробникам, яка виходить за межі простого товарно-грошового обміну. Залучення споживачів у ССГ може відбуватися, наприклад, через інвестування у сільськогосподарське виробництво, участь у виробничих витратах фермерів, набуття прав на частку врожаю, трудову участь тощо.

ССГ є вигідним для усіх залучених сторін. Фермери отримують гарантії стабільного доходу та розбудовують зв'язки з місцевими громадами, а споживачі – вигоди у вигляді здорової свіжої місцевої продукції, нових знань, зв'язку з виробництвом продовольства, яке вони споживають.

У більш ранніх дослідженнях, вивчаючи мотивацію виробників до участі у ССГ, автори традиційно зосереджували увагу на економічних факторах. Так, у США важливими є такі економічні чинники, що впливають на рішення фермерів залучитися у ССГ, як цінова ситуація, зміни у продуктивності, звички та очікування споживачів [2]. Проте дедалі частіше робляться акценти на неекономічних факторах. Доведено, що у тих самих США зростання прибутковості, якщо порівняти з іншими чинниками, частіше має менше значення для фермерів, які приймають рішення про участь у ССГ [3].

У Норвегії швидкий розвиток ССГ був зумовлений, крім інших факторів, реакцією суспільства на дедалі більшу інтеграцію агропродовольчої системи у міжнародні ринки та відповідними викликами, потребою у реалізації цінностей, які мають виробники і споживачі у сфері охорони довкілля, здоров'я, інклюзії тощо. Для сільськогосподарських виробників і споживачів сільське господарство – це сфера реалізації суспільних цінностей і ССГ виявилось відповідним інструментом для цього [4].

Вигоди для споживачів є багатовимірними та багатофакторними [5]. Участь споживачів у ССГ сприяє покращенню харчування учасників, економії витрат на продовольство, кращій обізнаності споживачів про продукцію, яку вони споживають, зростанню продовольчої безпеки [6].

У Чехії основними мотивами споживачів приєднуватися до ССГ є доступ до високоякісного продовольства та бажання підтримувати місцевих фермерів [7].

У США дослідження мотивації та задоволення споживачів від участі у ССГ показують, що для окремих груп вигоди є особливо високими (зокрема груп, що дотримуються певних дієт – вегетаріанської тощо). Проте споживачі цінують і можливість трудової участі у ССГ [8].

Ряд досліджень підтверджує позитивний вплив участі споживачів у програмах ССГ на харчові звички, культуру харчування та здоров'я [9], нормалізацію ваги та дотримання більш здорової дієти [10–12].

Досвід Шотландії свідчить про широкий спектр причин і мотивацій як виробників, так і споживачів щодо участі у ССГ. Практика доводить, що для них спілкування та взаємодія в рамках схем прямого маркетингу ССГ є важливими принаймні з двох основних причин: по-перше, це сприяє встановленню довгострокових взаємовідносин і толерантному ставленню між учасниками ССГ, по-друге, саме спілкування між споживачами сприяє критичному осмисленню та вдосконаленню відносин між виробниками та споживачами [13].

У світовій практиці існують різні підходи до впровадження солідарного сільського господарства. Це зумовлено тим, що ССГ, як форма сільськогосподарської діяльності та взаємовідносин між виробниками та споживачами, є дуже гнучкою і може модифікуватися для вирішення різних проблем і максимального врахування місцевих особливостей.

На початкових етапах розвитку ССГ споживачі підтримували фермерів через спільну участь у вирощуванні продукції та розподілі можливих ризиків. Згодом на зміну моделі спільної участі прийшла та набула поширення модель підписки, за якої споживачі щотижнево, щомісячно, щоквартально або посезонно отримували продуктові набори від одного або декількох фермерів. ССГ на основі підписки відрізняється від форми зі спільною участю тим, що у більшості випадків споживачі не беруть на себе ризики сільськогосподарської діяльності та меншою мірою долучаються до роботи на фермі. Модель підписки дозволяє залучити більшу кількість учасників, багато з яких проживають у містах і не мають змоги брати участь у виробничих процесах на фермі.

Підтримка фермерів споживачами була і в багатьох країнах з ринковою економікою залишається ключовою рисою усіх практик ССГ. У країнах Європи переважно споживачі, залучаючи фермерів, ініціюють практики ССГ, що дозволяє гарантовано отримувати якісну місцеву продукцію впродовж певного періоду. У США, навпаки, фермери та виробники продовольства більше зацікавлені у розвитку ССГ, як у формі чи бізнес-моделі збуту продукції. При цьому не обов'язково виробники поставляють продукцію споживачам – це можуть бути і посередники, які не займаються сільським господарством. З іншого боку, китайська практика запровадження ССГ значною мірою відрізняється від “західної”, базуючись на місцевих традиціях і використовуючи місцевий досвід і практики [14].

Особливості ССГ у різних країнах можна пояснити відмінностями в аграрних укладах і продовольчих ланцюгах. Покращення якості життя населення завдяки забезпеченню високоякісним місцевим продовольством і дотриманню екологічно сталих виробничих практик з одночасним збільшенням доходів фермерів є основними цільовими функціями практик ССГ у світі. Зростання інтересу до ССГ зумовлене тим, що така модель взаємовідносин між виробниками та споживачами сприяє продовольчій безпеці, сталому місцевому розвитку, ощадливому природокористуванню та збереженню навколишнього середовища, задоволенню потреби у здоровому харчуванні [15].

Практика свідчить, що фермери США успішно використовують ССГ для адаптації до сучасних викликів продовольчих ринків. Участь у ССГ дозволяє отримати ефект

від масштабу завдяки співпраці з іншими фермерськими господарствами, залучити нові групи споживачів, зокрема через участь у програмах охорони здоров'я. ССГ також створює попит і стимулює розробку інноваційних стратегій збирання, зберігання та постачання продукції. ССГ стимулює фермерів запроваджувати та використовувати інструменти електронної комерції. Завдяки новим формам взаємовідносин між споживачами та фермерами в рамках ССГ подовжується час присутності виробників на ринку, а диверсифікація, розширення асортименту продукції та доповнення асортименту продовольства продуктами з доданою вартістю, використання можливостей сезонного коригування продуктових наборів тощо дозволяють подовжити виробничий період.

Фермери розцінюють участь у ССГ як додаткову можливість для забезпечення збуту виробленого продовольства й отримання прибутку. Вони постійно шукають нові шляхи доступу до нових сегментів нетрадиційних ринків, орієнтуючись, насамперед, на полегшення доступу споживача до продовольства.

За різними оцінками, солідарним сільським господарством у різні роки поточного десятиліття займалося більше ніж 2,7 тис. фермерських господарств, які мали прямі зв'язки з майже 500 тис. споживачів, а у США – майже 115 тис. фермерських господарств були залучені у ССГ (у тому числі 7,4 тис. господарювали виключно на засадах ССГ), постачаючи продукцію для майже 400 тис. сімей [15–18].

Традиційна і кооперативна моделі ССГ: досвід США. У США найбільшого поширення набули традиційна модель ССГ з одним фермерським господарством і кооперативна, в основі якої – співпраця декількох фермерських господарств (multi-farm partnerships) [19]. Розглянемо конкретні приклади ССГ, що функціонують за цими моделями.

Прикладом *традиційної моделі солідарного сільського господарства з одним фермерським господарством* є Elmwood у Джорджтаун, Кентуккі. Фермерське господарство Elmwood було засноване у 2004 р. і є одним з найбільших сертифікованих виробників органічної продукції, що господарює на площі 375 акрів, з яких 360 відведено під органічне виробництво. Господарство пропонує споживачам широкий асортимент продукції: органічні овочі та фрукти, м'ясо ВРХ, курей, індиків, свиней, овець, яйця, консервовані продукти, кукурудзяну крупу, попкорн, соуси, кетчупи, сухі боби, перець чилі, сушені овочі.

Господарство пропонує понад 400 продовольчих наборів у літній сезон (набори доступні від середини травня до середини жовтня), 100 осінніх наборів (у вересні та жовтні) та близько 30 зимових наборів. Власники наймають 12 робітників для збору врожаю на повний робочий день і від 4 до 8 сезонних робітників на неповний робочий день. Загальна чисельність робітників є приблизно такою ж, як і раніше, до запровадження ССГ, коли господарство спеціалізувалося на виробництві тютюну та м'яса ВРХ.

Високі витрати на оплату праці спонукали власників фермерського господарства до пошуку шляхів збільшення доданої вартості, що призвело до поглиблення переробки сировини і, відповідно, подовження виробничого періоду. У складі зимових продовольчих наборів є, наприклад, консервовані томати. В результаті власники фермерсь-

кого господарства отримали додаткові кошти, за рахунок яких повністю покривають усі витрати з вирощування та збору врожаю.

Можливості для подовження виробничого періоду є надзвичайно важливими у контексті підтримки відносин зі споживачами, оскільки для фермерів, залучених у ССГ, завжди актуальною є проблема сезонності та припинення контактів зі споживачами після завершення сезону. Пропозиція осінніх продовольчих наборів, для формування яких використовується теплична продукція та перероблена продукція з брендом господарства, допомагає отримати прихильність споживачів. Господарство забезпечило власну присутність на ринку майже впродовж року.

Серед найважливіших мотивів участі у ССГ споживачі продукції фермерського господарства Elmwood зазначають такі: бажання споживати органічну сільськогосподарську продукцію; зручність отримання свіжої продукції місцевого походження через пункти видачі; безпосереднє спілкування споживачів і виробника, зв'язок з фермерським господарством; бажання отримувати корисну для здоров'я місцеву продукцію.

Головним інструментом спілкування зі споживачами є ведення блогу та розповсюдження листівок. Фермерське господарство Elmwood одне з перших у Кентуккі розробило власний веб-сайт і почало широко використовувати можливості соціальних мереж. Власники господарства через вебсайт і соціальні мережі поширювали кулінарні рецепти, розповідаючи як приготувати куплені у них продукти. Господарство також співпрацює з іншими виробниками для розширення асортименту сільськогосподарської продукції.

У Кентуккі кооперація виробників відбувається у двох формах. В одному випадку виробники об'єднуються для формування товарних партій продукції та реалізації її споживачам. У другому випадку задіяні так звані "оператори ССГ" – посередники, які купують продукцію у виробників і продають споживачам. У випадку надлишку продукції фермерське господарство Elmwood може її продавати за обома каналами. Проте існують підстави вважати, що в обох випадках має місце певна маніпуляція поняттям солідарного сільського господарства. Розмиття дефініції ССГ створює перешкоду для фермерських господарств, які все ще дотримуються концепції розподіленого ризику між виробником і споживачем у рамках ССГ.

Прикладом *кооперативної форми солідарного сільського господарства на основі співпраці декількох ферм (multi-farm partnerships)* є Фермерський альянс Пенса Корнера у Піттсбургу, Західна Пенсільванія.

У 1999 р. було створено кооператив, що спеціалізувався на виробництві баранини і постачанні її місцевим ресторанам. У 2003 р., у співпраці з 10-ма фермами, була започаткована практика солідарного сільського господарства. Завдяки урізноманітненому асортименту продукції зросли кількість споживачів і доходи. Так, за 2007–2012 рр. кількість членів-споживачів зросла від 200 до 700 осіб. У 2012 р. було розпочато вирощування квітів і переробку томатів, придбано офісні та складські приміщення, а також холодильні камери у Піттсбургу. Це значно полегшило формування продовольчих наборів: 509 8-тижневих весняних наборів; 630 24-тижневих наборів із сезонної продукції; 237 двотижневих зимових наборів; 15 квіткових наборів; близько 30 наборів з яєць. Продукцію збувають ресторанам і через онлайн-замовлення.

Тепер в Альянсі є 45 локацій по всій приміській території навколо Піттсбурга, у тому числі 20 пунктів видачі продовольства, що значно полегшує споживачам отримання продовольчих наборів. Кооператив також з метою забезпечення стабільного постачання високоякісної органічної продукції ресторанам та іншим споживачам залучив до співпраці ферми з вирощування фруктів та овочів в іншому окрузі.

Великою проблемою на початковій стадії існування кооперативу було те, що нові члени могли порушувати його цінову політику, продаючи продукцію ресторанам за нижчими цінами. Пізніше стало правилом, що виробники, які є членами кооперативу, не можуть індивідуально продавати продовольство за нижчими, ніж у кооперативу, цінами.

Деякі члени-виробники Альянсу також ведуть власне ССГ, зокрема Clarion River Organics, сертифікований виробник органічної продукції, який є кооперативом 12 фермерських господарств, 10 з яких також є індивідуальними членами Альянсу. Clarion River Organics у партнерстві з Альянсом продає продукцію на ринках північного заходу Пенсильванії, а також у рамках власного ССГ самостійно поставляє продукцію у Піттсбург, як і Альянс.

Нові виробники заохочуються до участі в Альянсі, де вони мають можливість перейняти досвід членів-засновників. Кооператив встановив членський внесок розміром 1000 дол. США строком на три роки. Альянс також має право інспектувати кожного з афілійованих виробників. Члени кооперативу повинні застрахувати вироблену продукцію на суму 2 млн дол. США. Вони визнають, що формують і захищають бренд продовольства місцевого походження для забезпечення спільної вигоди усіх залучених виробників.

Участь у кооперативній формі солідарного сільського господарства на основі співпраці декількох ферм дає можливість малим фермерським господарствам регіону отримати доступ до збутових каналів, недоступних для них, якби вони діяли поодиночі.

Для подовження виробничого сезону всі члени Альянсу вживають заходів, починаючи від створення теплиць і до переробних потужностей, наприклад, виробництва яблучного сидру. Двома ключовими ініціативами кооперативу для подовження сезону були організація переробки томатів, а також формування та реалізація двотижневих зимових продовольчих наборів. Кооператив також займається аутсорсинговою переробкою томатів для іншого переробника – Stello Foods. Це дозволяє вирішити проблему недостатньої кількості власної сировини. Введення у дію лінії переробки дозволило запропонувати споживачам продукти харчування з більшим терміном придатності, доповнити існуючі продуктові набори, розширити асортимент продукції та значно підвищити прибутковість і конкурентоспроможність кооперативу.

Кооперативній формі солідарного сільського господарства на основі співпраці декількох ферм властива наявність багатьох можливостей для розвитку та зростання, оскільки в її основі – ефект від масштабу й великого асортименту свіжої та переробленої продукції, забезпечення яких для одноосібних виробників було б проблематичним. Вони здатні досягати ефективності завдяки співпраці. Кооператив намагається зміцнювати взаємозв'язки з місцевими фермерськими господарствами, оскільки це є ключовою цінністю.

Для забезпечення високої якості продукції кооператив запровадив систему стеження за якістю та безпечністю продовольства. Не всі учасники кооперативу підпадають під дію законодавства про безпечність продовольства (FSMA), проте сам кооператив підпадає, оскільки його розміри та обсяги продажів перевищують певний встановлений поріг.

Одним із важливих каналів збуту продукції в кооперативі є фермерський онлайн-магазин. Електронна комерція та соціальні медіа стали важливими засобами обміну інформацією про продукти харчування та фермерські господарства. Споживачі можуть замовити продукцію в онлайн-магазині навіть якщо вони не є членами кооперативу. Продовольчі набори та замовлені он-лайн продукти щотижнево доставляються до одного з 20-ти пунктів видачі на території Піттсбурга. Таке нововведення значно зменшило витрати на реалізацію та полегшило споживачам, які не є членами ССГ, процес купівлі продукції.

Багато виробників, що є членами кооперативу, мають дещо прагматичне бачення суті ССГ. Для них ССГ означає, насамперед, канал збуту та доставки продуктів харчування споживачам. Менеджмент кооперативу намагається шукати споживачів, які хочуть підтримувати фермерів. Про цінність контактів з фермерами також зазначають і споживачі кооперативу, проте на пікніки-зустрічі з фермерами приходять мало відвідувачів, оскільки вільний час фермерів і споживачів продукції ССГ часто не збігається.

У кооперативної форми солідарного сільського господарства на основі співпраці декількох ферм існують і певні проблеми, пов'язані з брендуванням продукції. Споживачі, які надають перевагу продуктам харчування місцевого походження та високо цінують контакти з місцевими фермерами, прискіпливо ставляться до бренду. Труднощі виникають у випадку одночасного просування брендів фермерських господарств і колективного бренду кооперативу. Проте часто, як і у випадку з Альянсом, вигоди від колективних взаємовідносин зі споживачами, зокрема з ресторанами (можливість пропонувати більше продукції протягом більш тривалого періоду без збоїв у поставчанні), переважають вигоди від прямих контрактів окремих фермерів, якщо вони діють самостійно. Тобто традиційна модель кооперативного бізнесу у випадку ССГ є ефективною.

Участь місцевих громад у ССГ: досвід Великої Британії. У Великій Британії становлення ССГ відбувалося не за визначеними наперед моделями, а внаслідок низових і приватних ініціатив, що керувалися місцевими потребами, пристосовуючи та модифікуючи ССГ для вирішення конкретних проблем. Тому набули поширення різні форми ССГ. Проте всі вони сповідають загальні принципи розподілу ризиків, вигід і відповідальності у виробництві продовольства. Можна виокремити чотири основні типи ССГ у Великій Британії: 1) ССГ, де в основі є фермерське господарство-виробник; 2) ССГ, засноване та кероване громадою; 3) партнерство виробника та громади; 4) ССГ, в яке інвестує громада і яким володіє громада, але яке необов'язково реалізує продукцію безпосередньо членам громади.

У ССГ, де в основі є фермерське господарство-виробник, що було ініціатором створення та займається всіма питаннями, пов'язаними з управлінням, фермерське

господарство пропонує частку виробленої продукції в обмін на фіксовану участь (оплату). Обсяги продукції, що відповідатимуть цій частці, можуть бути різними, залежно від фактичної виробничої ситуації, а отже, ризики та винагорода солідарно розподіляються між виробником і споживачем. Натомість фінансовий внесок сплачується переважно наперед, гарантуючи цим певний рівень прибутковості виробнику. Такий підхід є найпоширенішим, а також загальнопоширеною практикою у Франції та США. Проте з точки зору місцевого сільського розвитку та перспектив запровадження ССГ в Україні особливий інтерес мають форми, в яких крім виробника активно беруть участь не тільки місцеві мешканці як окремі споживачі продукції, але й місцеві громади.

У ССГ, заснованому та керованому громадою, що бере на себе пряму відповідальність за виробництво, праця є або волонтерською, або це послуги найманих професіоналів. Вироблена продукція може розподілятися між членами громади або продаватися для отримання прибутку підприємством, у тому числі на засадах отримання частки від урожаю. Прикладом ССГ, що діє за такою моделлю, є Stroud Community Agriculture Ltd (SCA). SCA є кооперативом, що виробляє свіжу органічну та біодинамічну продукцію для учасників ССГ, що сплачують річний внесок і подальші платежі за отримані овочі, свинину та яловичину. Діяльність SCA базується на співпраці та взаємній підтримці учасників, розподілі ризиків і вигід між фермерами та споживачами. Споживачі зобов'язуються підтримувати фермерів (два фермерські господарства, що залучені у ССГ), забезпечуючи їм справедливий дохід, а фермери дбають про навколишнє середовище. Члени кооперативу заохочуються до активної участі у виробничій, соціальній чи культурній діяльності шляхом приєднання до відповідної робочої групи. Вся продукція розподіляється між учасниками або реалізується на місцевих ринках, якщо є надлишки.

Іншою формою ССГ із залученням місцевої громади є *партнерство виробника та громади*. Така форма ССГ може реалізовуватися через співпрацю ферми, якою володіє та керує громада на кооперативних чи аналогічних засадах, з іншими виробниками для продовження періоду постачання продукції споживачам-учасникам ССГ. Прикладами таких ССГ є Oak Tree Low Carbon Farm та Cambridge Cropshare.

Oak Tree Low Carbon Farm є некомерційним соціальним ССГ, партнерством між фермерами та громадою, керованим громадською організацією в інтересах громади. Близько 200 осіб регулярно беруть трудову участь у виробничих процесах на фермах в обмін на свіжі органічні овочі та фрукти щотижня, можливість придбати яйця від курей вільного утримання, а також квіти. Учасники ССГ також беруть участь у різноманітних громадських і соціальних заходах.

Cambridge CropShare – це невелике ССГ у Кембриджі, що функціонує з 2011 р. і є партнерством між рухом Transition Cambridge і невеликим фермерським господарством Waterland Organics із виробництва овочів і фруктів. З березня по жовтень ССГ організовує близько 20 виїздів волонтерів у фермерське господарство. Воно залучає волонтерів до сезонних сільськогосподарських робіт з посадки, прополювання, збирання врожаю в обмін на сезонні овочі, що разом із соціалізацією, спілкуванням з виробниками є винагородою волонтерам.

Ще однією формою ССГ із залученням громади є *сільськогосподарське виробництво*, в яке інвестує громада і яким вона володіє, але не обов'язково реалізує продукцію безпосередньо членам громади. Прикладами таких ССГ є фермерські господарства Community Farm і Fordhall Farm.

Community Farm – це засноване у 2011 р. соціальне господарство, частку у власності якого мають близько 500 зацікавлених осіб і яке функціонує на засадах сталості, залучення членів громади та дбайливого ставлення до довкілля. Господарство вирощує та реалізує на місцевих ринках і у власних магазинах сезонну органічну продукцію, співпрацює з іншими виробниками органічних продуктів і місцевими фермерами, здійснює доставку продуктових наборів у сотні домогосподарств. Господарство залучає волонтерів до робіт на фермі, а за рахунок доходів від сільськогосподарської діяльності фінансуються соціальні заходи – навчальні заходи для дітей, дорослих, вразливих груп населення. Члени громади можуть долучитися до ССГ, ставши його членом, інвестором, через участь в організованих ССГ навчальних, волонтерських чи інших заходах тощо.

Fordhall Farm – фермерське господарство, що займається виробництвом органічної продукції та власником якої є Ініціатива Fordhall Community Land Initiative, членами якої є близько 8000 осіб з Великої Британії та інших країн. Ініціатива викупила цю ферму у 2006 р.

Фермер-орендар, син колишнього власника ферми, тепер орендує господарство у членів Ініціативи строком на 100 років, а орендна плата надходить до громадського фонду. Фермер-орендар відповідальний за обробіток землі, тваринництво та суміжні бізнеси, у той час як Ініціатива використовує ці ж землі і для користі громади, забезпечуючи сюди доступ усім охочим.

Fordhall Farm та Ініціатива Fordhall Community Land Initiative є прикладом соціально-свідомого ставлення до землі та підходу, що дозволяє гарантувати громаді подальше використання землі в інтересах місцевого розвитку та в майбутньому надати доступ до землі новим фермерам, що заходять у галузь.

Власник, передаючи (продаючи) землю у власність громаді та потім беручи її в довгострокову оренду з можливістю продовження угоди для своїх нащадків, якщо вони бажатимуть займатися фермерством, отримує гарантії землекористування, але і громада отримує важелі впливу та гарантії того, що земля буде використовуватися для досягнення цілей місцевого сільського розвитку. Громада, як власник землі, також забезпечує доступ до території місцевим мешканцям для дозвілля, навчання, трудової участі, сприяючи соціальній інтеграції та розвитку зв'язків між виробництвом і споживачами.

Соціальне ССГ: досвід Іспанії. У процесі еволюції ССГ у різних країнах почали з'являтися його форми, які крім традиційної функції (забезпечення якісною та екологічною продукцією населення за прямими каналами) виконують також ряд інших соціальних функцій. Прикладом може бути проєкт Finca El Cabillón, ініційований в Астурії у 2016 р. Фондацією Едес. У рамках проєкту учасники займаються виробництвом сільськогосподарської продукції та формуванням продовольчих наборів для пря-

мого продажу населенню, а також проводяться тренінги та навчання з питань формування прямих зв'язків між фермерами та кінцевими споживачами продовольства.

Сільськогосподарська діяльність проекту Finca El Cabillón здійснюється на комунальних землях, переданих місцевою громадою в оренду на тривалий строк за низьку плату. Важливою функцією солідарного сільського господарства Фондації є залучення осіб з вадами розвитку у трудовий процес та їхня соціальна інтеграція. У виробництві сільськогосподарської продукції, формуванні продовольчих наборів та їх реалізації населенню зайнято понад 40 осіб з вадами розвитку. Діяльність Фондації – приклад того, як місцеві громади можуть використовувати власні ресурси (землі комунальної власності) для реалізації соціальних цілей місцевого розвитку.

Деякі організаційні проблеми та фактори успішності ССГ. В Україні розвиток ССГ може стати ефективною відповіддю на багато викликів щодо розвитку вітчизняної агропродовольчої сфери. Це підтверджує досвід інших країн зі схожими проблемами. Наприклад, у Румунії, де велика кількість невеликих фермерських господарств, схожих на українські особисті селянські господарства, затребуваність моделі ССГ та успішність її імплементації була зумовлена такими чинниками. По-перше, низьким рівнем доходів малих фермерів – у членів майже мільйона фермерських господарств доходи були приблизно на рівні прожиткового мінімуму. Малі фермерські господарства були практично витіснені з багатьох ринків продовольства, наприклад, не були представлені у мережах роздрібної торгівлі. По-друге, існував значний незадоволений попит на органічну продукцію, виробниками якої часто і є невеликі фермерські господарства, залучені у ССГ [20].

У процесі розвитку ССГ в Україні слід брати до уваги те, якими були і як вирішувалися проблеми у становленні такої форми взаємовідносин між виробниками та споживачами сільськогосподарської продукції. Так, дослідження мотивації споживачів сільськогосподарської продукції свідчать, що хоча вони і мають значні вигоди від участі у ССГ, для багатьох з них обмеженням участі у таких програмах є те, що оплата, як правило, вимагається перед початком сезону [6]. Цей чинник є особливо критичним для малозабезпечених домогосподарств. З огляду на це, у контексті зростання охоплення населення програмами ССГ особливого значення набуває реалізація державних і недержавних стратегій та ініціатив, спрямованих на допомогу категоріям споживачів, які хотіли б долучитися до ССГ, але мають фінансові обмеження, що не дозволяють це здійснити. Такі стратегії можуть включати реалізацію державних програм продовольчої допомоги із залученням виробників, що практикують ССГ, інші державні фінансові інструменти для зниження фінансового бар'єра входження споживачів у програми ССГ, запровадження та розширення механізмів трудової участі споживачів у виробництві продовольства, програми бартеру, просвітницькі програми тощо.

Як вже згадувалося, максимізація прибутку виробників не є основним фактором розвитку ССГ у багатьох країнах із високорозвинутим аграрним сектором. Хоча нематеріальна мотивація фермерів від участі у ССГ є важливою умовою таких практик, проте і належна фінансова віддача є також необхідною умовою для функціонування ефективного ССГ. Про це свідчать дослідження фермерських господарств Угорщини та США [15], а також інших країн. На практиці необхідно досягти оптимального ба-

лансу між цими складовими. В Україні матеріальна мотивація малих фермерів, які виключені з ринків збуту продукції, залишається першорядним чинником, що може спонукати таких виробників до організації та участі у ССГ.

Дослідження практик ССГ у Данії показало, що успішність ССГ, що розвивають локальні групи, значною мірою залежить від розбудови соціального капіталу, а також від розуміння споживачами суті ССГ та його впливу на соціальний добробут [21]. Отже, залучення споживачів у ССГ значною мірою залежить від того, наскільки виробникам вдасться сформувавши в рамках їхніх програм і передати споживачам нові цінності та багатомірні вигоди від участі у ССГ. Один із підходів до того, як фермери можуть це робити, полягає у розробці стратегій донесення до споживачів усіх аспектів користі участі у програмах: вигід від продукту, емоційних і соціальних вигід. Інший підхід полягає в інвестуванні коштів і зусиль у те, щоб усунути всі можливі перешкоди чи зменшити ризики та незручності для споживачів участі у програмах ССГ [5].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Завдання та функції ССГ значною мірою узгоджуються з національними та місцевими економічними інтересами в Україні. Як складова агропродовольчої сфери, ССГ може органічно доповнити механізми та інструменти сталого розвитку, що вже використовуються на національному та місцевому рівнях.

Суспільний запит на формування ССГ в Україні поки ще не сформувався і попит на відповідні послуги ССГ є значно нижчим, ніж у багатьох країнах із розвинутою агропродовольчою сферою. У цьому контексті корисним могло би бути включення цілей стимулювання становлення ССГ у пріоритети державної аграрної політики та політики сільського розвитку.

В Україні є хороші перспективи для розвитку різних форм ССГ. Одним із пріоритетних напрямів є заснування ССГ на базі кооперації фермерських господарств сімейного типу. Оскільки участь у ССГ для малих виробників значно спрощує доступ до ринків збуту продукції, подальші прикладні дослідження у цій сфері можуть відіграти позитивну роль у становленні сімейних фермерських господарств на базі неформальних особистих селянських господарств.

Також дуже перспективним в Україні виглядає стимулювання розвитку і подальші дослідження соціальних форм ССГ, в які залучені місцеві громади. Це зумовлюється, насамперед, реформою децентралізації та передачею державних сільськогосподарських земель у комунальну власність громад. Як наслідок, місцеві громади отримують у розпорядження ресурс, який може бути використаний для заснування ССГ як механізму реалізації цілей місцевого розвитку. Місцевим громадам доцільно розглянути можливість внесення у свої стратегічні плани розвитку заходів, спрямованих на формування та підтримку таких ССГ.

Список використаних джерел

1. Ostrom M. Community Supported Agriculture as an Agent of Change is it Working? *Remaking the North American Food System: Strategies for Sustainability*. 2008. P. 99–120.
2. Kolodinsky J.M., Pelch L.L. Factors Influencing the Decision to Join a Community Supported Agriculture (CSA). *Farm Journal of Sustainable Agriculture*. 1997. Vol. 10, Issue 2-3. P. 129–141. https://doi.org/10.1300/J064v10n02_11

3. Galt R.E. The Moral Economy Is a Double-edged Sword: Explaining Farmers Earnings and Self-exploitation in Community-Supported Agriculture. *Economic Geography*. 2013. Vol. 89, Issue 4. P. 341–365. <https://doi.org/10.1111/ecge.12015>
4. Hvitsand C. Community Supported Agriculture (CSA) as a Transformational Act of Distinct Values and Multiple Motivations among Farmers and Consumers. *Agroecology and Sustainable Food Systems*. 2016. Vol. 40, Issue 4. P. 333–351. <https://doi.org/10.1080/21683565.2015.1136720>
5. Chen W. Perceived Value in Community Supported Agriculture (CSA): A Preliminary Conceptualization, Measurement, and Nomological Validity. *British Food Journal*. 2013. Vol. 115, Issue 10. P. 1428–1453. <https://doi.org/10.1108/BFJ-01-2011-0013>
6. Forbes C.B., Harmon A.H. Buying into Community Supported Agriculture: Strategies for Overcoming Income Barriers. *Journal of Hunger & Environmental Nutrition*. 2008. Issue. 2 (2-3). P. 65–79. <https://doi.org/10.1080/19320240801891479>
7. Krčilková Š., Janovská V., Wranová A., Pohle C. Be Part of CSA! What is the Motivation to Join Community Supported Agriculture in the Czech Republic? *Sustainability of Rural Areas In Practice*. 2016. P. 234–243.
8. Lang B.K. Expanding Our Understanding of Community Supported Agriculture (CSA): An Examination of Member Satisfaction. *Journal of Sustainable Agriculture*. 2005. Issue. 26 (2). P. 61–79. https://doi.org/10.1300/J064v26n02_06
9. Allen IV J.E., Rossi J., Woods T.A., Davis A.F. Do Community Supported Agriculture Programmes Encourage Change to Food Lifestyle Behaviours and Health Outcomes? New Evidence From Shareholders. *International Journal of Agricultural Sustainability*. 2017. Vol. 15, Issue 1. P. 70–82. <https://doi.org/10.1080/14735903.2016.1177866>
10. Minaker L.M., Raine K.D., Fisher P., Thompson M.E., van Loon J., Frank L.D. Food Purchasing from Farmers Markets and Community-Supported Agriculture is Associated with Reduced Weight and Better Diets in a Population-Based Sample. *Journal of Hunger & Environmental Nutrition*. 2014. Vol. 9, Issue 4. P. 485–497. <https://doi.org/10.1080/19320248.2014.898175>
11. Cohen J.N., Gearhart S., Garland E. Community Supported Agriculture: a Commitment to a Healthier Diet. *Journal of Hunger & Environmental Nutrition*. 2012. Vol. 7, Issue 1. P. 20–37. <https://doi.org/10.1080/19320248.2012.651393>
12. Wharton C.M., Hughner R.S., MacMillan L., Dumitrescu C. Community Supported Agriculture Programs: A Novel Venue for Theory-Based Health Behavior Change Interventions. *Ecology of Food and Nutrition*. 2015. Vol. 54, Issue 3. P. 280–301. <https://doi.org/10.1080/03670244.2014.1001980>
13. Cox R., Holloway L., Venn L., Dowler L., Hein J. R., Kneafsey M., Tuomainen H. Common Ground? Motivations for Participation in a Community-Supported Agriculture Scheme. *Local Environment*. 2008. Vol. 13, Issue 3. P. 203–218. <https://doi.org/10.1080/13549830701669153>
14. Shi Y., Cheng C., Lei P., Wen T., Merrifield C. Safe Food, Green Food, Good Food: Chinese Community Supported Agriculture and the Rising Middle Class. *International Journal of Agricultural Sustainability*. 2011. Vol. 9, Issue 4. P. 551–558. <https://doi.org/10.1080/14735903.2011.619327>
15. Samoggia A., Kocsis P., Perazzolo C., Del Prete M. Community Supported Agriculture Farmers' Perceptions of Management Benefits and Drawbacks. *Sustainability*. 2019. Issue. 11 (12). <https://doi.org/10.3390/su11123262>
16. Volz P., Weckenbrock P., Cressot N., Parot J. Overview of Community Supported Agriculture in Europe. Urgenci. Aubagne, France. 2016. 138 p.
17. Gomez y Paloma S., Balázs B., Eyden-Wood T., Blackett M., Schmutz U., Kneafsey M., Venn L., Santini F., Bos E., Trenchard L., Sutton G. Short Food Supply Chains and Local Food Systems in the EU: A State of Play of their Socio-Economic Characteristics. Seville, Spain: Institute for Prospective Technological Studies (Joint Research Centre). 2013. 128 p.

18. McFadden S. Community Farms in the 21st Century: Poised for Another Wave of Growth? Rodale Institute. Kutztown, PA, USA. 2013.
19. Woods T., Ernst M., Tropp D. Community Supported Agriculture – New Models for Changing Markets. U.S. Department of Agriculture. Agricultural Marketing Service. April 2017. URL: <https://www.ams.usda.gov/sites/default/files/media/CSANewModelsforChangingMarketsb.pdf>
20. Moellers J., Bîrhală B. Community Supported Agriculture: a Promising Pathway for Small Family Farms in Eastern Europe? A Case Study from Romania. *Landbauforschung*. 2014. Vol. 64, Issue 3-4. P. 139–150.
21. Oers L., Boon W., Moors E.H. The Creation of Legitimacy in Grassroots Organisations: a Study of Dutch Community-Supported Agriculture. *Environmental Innovation and Societal Transitions*. 2018. Vol. 29. P. 55–67. <https://doi.org/10.1016/j.eist.2018.04.002>

Отримано 18.11.19

References

1. Ostrom, M. (2008). Community Supported Agriculture as an Agent of Change is it Working? *Remaking the North American Food System: Strategies for Sustainability*, 99-120.
2. Kolodinsky, J.M., Pelch, L.L. (1997). Factors Influencing the Decision to Join a Community Supportes Agriculture (CSA). *Farm Journal of Sustainable Agriculture*, 10 (2-3), 129-141. https://doi.org/10.1300/J064v10n02_11
3. Galt, R.E. (2013). The Moral Economy Is a Double-edged Sword: Explaining Farmers Earnings and Self-exploitation in Community-Supported Agriculture. *Economic Geography*, 89 (4), 341-365. <https://doi.org/10.1111/ecge.12015>
4. Hvitsand, C. (2016). Community Supported Agriculture (CSA) as a Transformational Act of Distinct Values and Multiple Motivations among Farmers and Consumers. *Agroecology and Sustainable Food Systems*, 40 (4), 333-351. <https://doi.org/10.1080/21683565.2015.1136720>
5. Chen, W. (2013). Perceived Value in Community Supported Agriculture (CSA): A Preliminary Conceptualization, Measurement, and Nomological Validity. *British Food Journal*, 115 (10), 1428-1453. <https://doi.org/10.1108/BFJ-01-2011-0013>
6. Forbes C.B., Harmon A.H. (2008). Buying into Community Supported Agriculture: Strategies for Overcoming Income Barriers. *Journal of Hunger & Environmental Nutrition*, 2 (2-3), 65-79. <https://doi.org/10.1080/19320240801891479>
7. Krčilková, Š., Janovská, V., Wranová, A., Pohle, C. (2016). Be Part of CSA! What is the Motivation to Join Community Supported Agriculture in the Czech Republic? *Sustainability of Rural Areas In Practice*, 234-243.
8. Lang, B.K. (2005). Expanding Our Understanding of Community Supported Agriculture (CSA): An Examination of Member Satisfaction. *Journal of Sustainable Agriculture*, 26 (2), 61-79. https://doi.org/10.1300/J064v26n02_06
9. Allen IV, J.E., Rossi, J., Woods, T.A., Davis, A.F. (2017). Do Community Supported Agriculture Programmes Encourage Change to Food Lifestyle Behaviours and Health Outcomes? New Evidence From Shareholders. *International Journal of Agricultural Sustainability*, 15 (1), 70-82. <https://doi.org/10.1080/14735903.2016.1177866>
10. Minaker, L.M., Raine, K.D., Fisher, P., Thompson, M.E., van Loon, J., Frank, L.D. (2014). Food Purchasing from Farmers Markets and Community-Supported Agriculture is Associated with Reduced Weight and Better Diets in a Population-Based Sample. *Journal of Hunger & Environmental Nutrition*, 9(4), 485-497. <https://doi.org/10.1080/19320248.2014.898175>
11. Cohen, J.N., Gearhart, S., Garland, E. (2012). Community Supported Agriculture: a Commitment to a Healthier Diet. *Journal of Hunger & Environmental Nutrition*, 7 (1), 20-37. <https://doi.org/10.1080/19320248.2012.651393>

12. Wharton, C.M., Hughner, R.S., MacMillan, L., Dumitrescu, C. (2015). Community Supported Agriculture Programs: A Novel Venue for Theory-Based Health Behavior Change Interventions. *Ecology of Food and Nutrition*, 54 (3), 280-301. <https://doi.org/10.1080/03670244.2014.1001980>
13. Cox, R., Holloway, L., Venn, L., Dowler, L., Hein, J.R., Kneafsey, M., Tuomainen, H. (2008). Common Ground? Motivations for Participation in a Community-Supported Agriculture Scheme. *Local Environment*, 13 (3), 203-218. <https://doi.org/10.1080/13549830701669153>
14. Shi, Y., Cheng, C., Lei, P., Wen, T., Merrifield, C. (2011). Safe Food, Green Food, Good Food: Chinese Community Supported Agriculture and the Rising Middle Class. *International Journal of Agricultural Sustainability*, 9 (4), 551-558. <https://doi.org/10.1080/14735903.2011.619327>
15. Samoggia, A., Kocsis, P., Perazzolo, C., Del Prete, M. (2019). Community Supported Agriculture Farmers' Perceptions of Management Benefits and Drawbacks. *Sustainability*, 11 (12). <https://doi.org/10.3390/su11123262>
16. Volz, P., Weckenbrock, P., Cressot, N., Parot, J. (2016). Overview of Community Supported Agriculture in Europe. Urgenci. Aubagne, France.
17. Gomez y Paloma, S., Balázs, B., Eyden-Wood, T., Blackett, M., Schmutz, U., Kneafsey, M., Venn, L., Santini, F., Bos, E., Trenchard, L., Sutton, G. (2013). Short Food Supply Chains and Local Food Systems in the EU: A State of Play of their Socio-Economic Characteristics. Seville, Spain: Institute for Prospective Technological Studies (Joint Research Centre).
18. McFadden, S. (2013). Community Farms in the 21st Century: Poised for Another Wave of Growth? Rodale Institute. Kutztown, PA, USA.
19. Woods, T., Ernst, M., Tropp, D. (2017, April). Community Supported Agriculture – New Models for Changing Markets. U.S. Department of Agriculture. Agricultural Marketing Service. URL: <https://www.ams.usda.gov/sites/default/files/media/CSANewModelsforChangingMarketsb.pdf>
20. Moellers, J., Bîrhală, B. (2014). Community Supported Agriculture: a Promising Pathway for Small Family Farms in Eastern Europe? A Case Study from Romania. *Landbauforschung*, 64 (3-4), 139-150.
21. Oers, L., Boon, W., Moors, E.H. (2018). The Creation of Legitimacy in Grassroots Organisations: a Study of Dutch Community-Supported Agriculture. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 29, 55-67. <https://doi.org/10.1016/j.eist.2018.04.002>

Received on 18.11.19